TOMASZ KUJACZYŃSKI

Dochód i kredyt jako warunki zrównoważonego rozwoju w rolnictwie

1. Rolnictwo a zrównoważony rozwój

Koncepcja zrównoważonego rozwoju narodziła się w latach 60. jako wynik prac Klubu Rzymskiego oraz raportu sekretarza generalnego ONZ U'Thanta. Stanowiła ona wyraz troski państw wysoko uprzemysłowionych o zachowanie możliwości trwałej dynamiki rozwojowej. Zauważono bowiem, że ograniczoność surowców może prowadzić do kryzysu, a niekontrolowany rozwój techniki w przemyśle, urbanizacji i rolnictwie jest problemem ogólnoświatowym. Ostatecznie wypracowano stanowisko, według którego trwały rozwój to „... rozwój, który zaspokaja potrzeby obecne bez ograniczania możliwości przyszłych pokoleń, by zaspokoić swoje potrzeby"[1]. Pojęcie zrównoważonego rozwoju jest czasem definiowane poprzez określenie jego zasad. W tym sensie będzie to działanie, w którym:

- szybkość wykorzystania surowców odnawialnych nie przekracza tempa ich regeneracji,
- szybkość wykorzystania surowców nieodnawialnych nie przekracza tempa, z jakim tworzone są ich substytuty,
- stopień zanieczyszczenia środowiska nie wiąże się z utratą zdolności asymilacyjnej środowiska przyrodniczego.

W Polsce zasada to została umocowana w Konstytucji Rzeczpospolitej Polskiej jako obowiązująca w gospodarce, szczegółowo zaś została omówiona w ustawie o ochronie i kształtowaniu środowiska. Według tej ustawy jest ona rozumiana jako dążenie do:

- zachowania możliwości odtwarzania się zasobów naturalnych,
- racjonalnego użytkowania zasobów nieodnawialnych i zastępowania ich substytutami,

[1] Brundtland Commisssion, The World Commission on Environment and Development, 1987.

- ograniczania uciążliwości dla środowiska i nieprzekraczania granic wyznaczonych jego odpornością,
- zachowania różnorodności biologicznej,
- zapewnienia obywatelom bezpieczeństwa ekologicznego,
- tworzenia podmiotom gospodarczym warunków do uczciwej konkurencji w dostępie do ograniczonych zasobów i możliwości odprowadzania zanieczyszczeń, zapewnienia ochrony i racjonalnego kształtowania środowiska stanowiącego dobro ogólnonarodowe oraz tworzenia warunków sprzyjających urzeczywistnianiu prawa obywateli do równoprawnego korzystania z wartości środowiska.

W stosunku do rolnictwa zasada ta została uszczegółowiona w rządowym dokumencie *Polityka ekologiczna państwa*. Według niego rząd będzie tworzył warunki ochrony rolniczej przestrzeni produkcyjnej i poprawy jakości wytwarzanej żywności. Podstawowe kierunki działania powinny zmierzać do:

- ograniczania i eliminowania ujemnego wpływu gospodarki rolnej na środowisko przyrodnicze,
- ochrony gleb, a przede wszystkim zahamowania procesów degradacyjnych oraz neutralizacji chemicznych zanieczyszczeń gleby,
- minimalizowania technicznej zabudowy i zniekształcenia powierzchni biologicznie czynnej, zwłaszcza wysoko produkcyjnych gruntów rolnych,
- przeciwdziałania procesom obniżania się poziomu wód gruntowych oraz ujemnym skutkom melioracji,
- stymulowania rozwoju rolnictwa ekologicznego i produkcji zdrowej żywności,
- rekultywacji gruntów zdegradowanych przez działalność przemysłową.

Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na związki pomiędzy pojęciem zrównoważonego rozwoju a ochroną środowiska. Przyjęcie zasady zrównoważonego rozwoju oznacza, że zagadnienia ochrony środowiska należy rozpatrywać systemowo w powiązaniu z działaniami politycznymi, społecznymi i gospodarczymi[2].

O pełnym zrównoważonym rozwoju można zatem mówić po osiągnięciu czterech ładów:

- ekologicznego,
- społecznego,
- ekonomicznego,
- przestrzennego.

[2] M. Kistowski, W. Staszek, *Poradnik do opracowania gminnego i powiatowego programu zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska*, Pomorski Urząd Wojewódzki, Wydział Ochrony Środowiska i Rolnictwa, Gdańsk 1999.

Aby zrealizować zasadę zrównoważonego rozwoju, sam ład ekologiczny nie wystarczy. Niżej omówiono dochód i kredyt rolniczy jako czynniki z zakresu ładu ekonomicznego warunkujące realizację wspomnianej zasady.

2. Dochód rolniczy jako czynnik zrównoważonego rozwoju

Rozwój gospodarstw rolnych mierzony wzrostem produkcji jest możliwy jedynie w sytuacji, gdy gospodarstwa mogą przeznaczyć część swych dochodów na reprodukcję rozszerzoną. Dochód rolniczy jest pochodną wartości produkcji materialnej pomniejszoną o nakłady i obciążenia podatkowe. Ponieważ ostatecznie wartość produktów rolnych podlega weryfikacji rynkowej, należy pokrótce scharakteryzować ten mechanizm.

Rynek produktów rolnych ma pewne cechy konkurencji doskonałej. W szczególności charakteryzuje się dużą liczbą podmiotów, z których żaden nie ma możliwości wpływu na ceny. Parametr ten staje się zatem dla rolników zmienną egzogeniczną[3]. Przy dużej podaży w miarę jednorodnych produktów niezależna od producenta cena może się kształtować na poziomie uniemożliwiającym powstanie w rolnictwie akumulacji rozszerzonej (zwłaszcza w warunkach lokalnego monopolu przetwórców żywności), która stwarza poszczególnym gospodarstwom szansę powiększenia majątku trwałego i obrotowego. W takim przypadku indywidualne gospodarstwa rolne nie mogą finansować działalności inwestycyjnej z bieżących, zmiennych i trudnych do antycypacji, dochodów rolniczych[4].

Ponadto obiektywne przesłanki wskazują, że rolnictwo staje się słabszym partnerem w stosunku do otoczenia. Przede wszystkim należy tu wskazać na fakt, że rolnictwo charakteryzuje się długim cyklem produkcyjnym, wynikającym z czasu niezbędnego do uzyskania efektów gospodarczych w postaci wytworzonej żywności. Długi cykl produkcyjny przesądza o wolniejszym obiegu posiadanego przez rolnika kapitału w porównaniu z innymi działami gospodarki, a to w konsekwencji może oznaczać niższe przychody z prowadzonej działalności gospodarczej. Drugą istotną słabością jest niepewność co do efektów prowadzonej działalności, co wynika z warunków klimatycznych i glebowych na danym obszarze. Działalność rolnicza jest zatem obarczona trudnym do antycypa-

[3] J. S. Zegar, *Dochody chłopskie. Stan – perspektywy – polityka*, IERiGŻ, Warszawa 1999.

[4] Należy przy tym pamiętać, że gospodarstwa nie wydzielają opłaty pracy własnej w dochodach rolniczych w takim sensie, jak to jest w innych działach gospodarki. Jest to wielkość zmienna, zdeterminowana przez wielkość minimum biologicznego. Stąd na rys. 2 wprowadzono zmianę w postaci linii przerywanej symbolizującej tę właśnie zmienność.

cji i oszacowania ryzykiem[5]. Dodatkowym czynnikiem utrudniającym rozwój rolnictwa jest jego strukturalne ulokowanie w przeszłości, przejawiające się m.in. małą przeciętną wielkością gospodarstw.

<table>
<tr><td rowspan="8">Produkcja materialna</td><td rowspan="2">Nakłady materialne</td><td rowspan="2">Obciążenia podatkowe</td><td colspan="6"></td></tr>
<tr><td rowspan="7">Produkcja czysta</td><td rowspan="7">Dochód rolniczy</td><td rowspan="2">Dochód czysty</td><td>Procent</td><td rowspan="7">Dochód osobisty</td><td rowspan="7">Akumulacja</td><td rowspan="2">Przyrost środków obrotowych</td></tr>
<tr><td>Renta</td></tr>
<tr><td>Opłata pracy własnej</td><td>Opłata pracy własnej</td></tr>
<tr><td rowspan="3">Dochód spoza gospodarstwa</td><td>Dochody z pracy</td><td>Inwestycje</td></tr>
<tr><td>Inne</td><td rowspan="2">Spożycie</td><td>Naturalne</td></tr>
<tr><td>Świadczenia społeczne</td><td>Towarowe</td></tr>
</table>

Rys. 1. Schemat tworzenia i podziału dochodów ludności rolniczej
Źródło: A. P. Wiatrak, *Dochody i akumulacja w gospodarce chłopskiej*, PAN IRWiR, Warszawa 1982.

W świetle powyższych uwarunkowań czynnikiem rozwoju gospodarstw rolniczych staje się zatem m.in. ustabilizowanie i powiększenie dochodów osobistych, co może się odbyć przez:

- zwiększenie dochodu rolniczego w wyniku interwencji państwa na rynku w formie podwyższenia cen skupu do poziomu gwarantującego opłacalność produkcji rolniczej, tak aby dochód rolniczy umożliwiał przynajmniej obsługę i spłatę kredytów zaciąganych przez gospodarstwa,
- zwiększenie w gospodarstwach rolnych dochodów spoza gospodarstwa poprzez stwarzanie warunków rozwoju, w tym wspieranie finansowe przez państwo i samorządy lokalne przedsiębiorczości pozarolniczej na wsi.

W zasadzie pożądane byłoby jednoczesne występowanie obu wariantów, jednak ze względu na przyjętą tematykę skoncentrujemy się tylko na pierwszym.

Powyższe uwagi pozwalają stwierdzić, że państwo powinno aktywnie oddziaływać na dochody rolnicze, by gospodarstwa rolne mogły uzyskiwać takie

[5] *Niepewność i ryzyko w działalności przedsiębiorstwa rolniczego*, red. Z. Dowgiałło, PAN, Warszawa 1992.

duże dochody, jakie dają szansę rozwoju przynajmniej pewnej części gospodarstw, zgodnie z wymaganiami ochrony środowiska. W tym ujęciu ceny powinny stanowić bodziec do ekspansji gospodarstw z grupy gospodarstw rozwojowych oraz częściowo spośród stagnujących[6]. Mechanizm cenowy powinien być przy tym wmontowany w pakiet działań zmierzających do rozwoju wsi i rolnictwa w ramach strategii rozwoju wielofunkcyjnego wsi. Dodatkowe środki na rozwój potencjału produkcyjnego gospodarstwa mogą uzyskać z banku w postaci kredytu.

Banki udzielające kredytów rolniczych stanowią w sensie funkcjonalnym fragment systemu ekonomicznego gospodarki żywnościowej, rozumianego jako zespół instytucji otoczenia agrobiznesu, które kształtują działalność tej części gospodarki[7]. Jako takie współtworzą zatem ład ekonomiczny w omawianym zakresie. Należy oczywiście w tym miejscu postawić pytanie o spójność tego systemu, tak pożądaną z uwagi na zrównoważony rozwój. Ze względu na tematykę tego artykułu niżej skoncentrowano się na związkach pomiędzy dochodami rolniczymi a kredytem.

Istnieje zależność pomiędzy wielkością udzielonych kredytów a sytuacją dochodową rolników[8]. W okresach korzystnych pod względem opłacalności produkcji rolnej wzrastał popyt na kredyty rolnicze, zwłaszcza inwestycyjne, co wskazuje na dążenie gospodarstw rolnych do wzrostu majątku produkcyjnego[9]. Można stwierdzić, że kredyt odgrywa wspierającą i uzupełniającą w stosunku do relacji cenowych rolę w kształtowaniu dochodów rolniczych[10]. Państwo za pomocą systemu bankowego może wpływać w sposób pośredni na sytuację dochodową gospodarstw rolnych, co powinno pozytywnie oddziaływać na proces zrównoważonego rozwoju gospodarki żywnościowej. Działania te muszą być skorelowane z obniżaniem stóp procentowych dla gospodarstw rolnych (np. w postaci kredytów preferencyjnych), gdyż w związku z występującą przy tej okazji dewaluacją waluty krajowej będzie to stwarzać bodźce do wytwarzania nadwyżek żywności[11] i być może do wzrostu eksportu.

Aktualna sytuacja w gospodarce żywnościowej, zdeterminowana przez niekorzystne relacje cenowe, grozi dezintegracją systemu ekonomicznego agrobiz-

---

[6] K. Duczkowska-Małysz, Interwencjonizm państwowy a proces modernizacji wsi i rolnictwa, [w:] *Rozwój rolnictwa i agrobiznesu w skali krajowej i regionalnej. Sympozjum szkoleniowe*, Kiekrz 1994.

[7] A. Woś, *Ekonomiczne narzędzia sterowania rolnictwem*, PWN, Warszawa 1985.

[8] H. Szulce, *Ekonomiczne instrumenty sterowania rynkiem żywnościowym*, LSW, Warszawa 1981.

[9] A. P. Wiatrak, *Dochody i akumulacja w gospodarce chłopskiej*, PAN IRWiR, Warszawa 1982.

[10] E. Gorzelak, *Dochody ludności rolniczej w Polsce*, LSW, Warszawa 1990.

[11] *Rozwój rolnictwa i agrobiznesu w skali krajowej i lokalnej*, red. A. Czyżewski, ODR w Sielinku, Poznań 1995.

nesu, a w konsekwencji utratą przez państwo jednego z instrumentów oddziaływania na tę sferę gospodarki. Niekorzystna dla rolników relacja cen oraz wysokie oprocentowanie, niedostosowane do potrzeb produkcji rolniczej, ograniczają możliwości korzystania z kredytów oferowanych przez banki.

3. Miejsce kredytu rolniczego w dochodach gospodarstw

Obiektywne warunki sprawiają, że rolnicy ze względu na wolniejszy obrót kapitału w porównaniu z innymi działami gospodarki nie mogą obsługiwać i spłacić kredytu komercyjnego. Stąd postuluje się, aby na potrzeby gospodarstw rolnych wprowadzić kredyt o preferencyjnej stopie procentowej, finansowanej przez budżet. Powinno to zwiększyć możliwości rozwojowe gospodarstw.

Więzi pomiędzy bankami a rolnictwem mają różnorodny charakter. Niżej skoncentrowano się tylko na kredytach pod kątem ich przydatności w procesie restrukturyzacji gospodarki żywnościowej. Banki udzielają kredytu gospodarstwom rolnym zarówno na cele gospodarcze, jak i konsumpcyjne (por. rys. 2). Kredyt udzielany rolnikom na cele gospodarcze wpływa na kształtowanie wielkości dochodów gospodarstw rolnych[12]. Oddziaływanie to wynika z dochodowej funkcji kredytu i z faktu pośredniego uruchomienia mechanizmu przyrostu dochodów rolniczych, umożliwia bowiem dokonanie nakładów produkcyjnych bez ograniczania wydatków bieżących.

Banki oferują rolnikom kilka rodzajów kredytu, które zaprezentowano niżej. Kredyt bankowy, będąc dochodem spoza gospodarstwa, zwiększa dochody osobiste rolników[13]. Ze względu na funkcję dochodową stanowi on część dochodu osobistego rolnika uzyskanego poza gospodarstwem. Ze względu na przeznaczenie może on mieć charakter kredytu inwestycyjnego, obrotowego bądź konsumpcyjnego. Kredytowanie inwestycji przez rolników kredytem bankowym oznacza wzrost w dochodach osobistych funduszu akumulacji, umożliwia zatem przyrost majątku trwałego (budynki inwentarskie, maszyny itp.), których wartość przekracza w praktyce wielokrotnie możliwe do uzyskania dochody z produkcji rolniczej. W konsekwencji w przyszłości kredyt inwestycyjny powinien również generować wzrost dochodów rolniczych. Zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, odzwierciedloną w *Polityce ekologicznej państwa*, warunkiem udzielenia tego typu kredytu powinno być spełnienie przez planowaną inwestycję wymogów ochrony środowiska.

[12] A. Woś, op. cit.

[13] T. Wyszomirski, *System finansowy w polskim rolnictwie*, PWEiL, Warszawa 1978.

Z kolei kredyt obrotowy pozwala na zwiększenie w dochodzie osobistym funduszu akumulacji przeznaczonego na powiększenie stanu posiadanych środków obrotowych, co również w dłuższym okresie powinno zaowocować przyrostem dochodów rolniczych. Kredyt obrotowy uwalnia rolnika od konieczności posiadania środków na zakup obrotowych czynników produkcji (np. nawozów, materiału siewnego), jak również ogranicza wpływ wahań sezonowych na prowadzoną działalność gospodarczą, co umożliwia intensyfikację produkcji i wzrost dochodów. Uzyskanie przez gospodarstwo kredytu konsumpcyjnego umożliwia zwiększenie funduszu konsumpcji towarowej rolników. Warto przy tym zauważyć, że w warunkach prowadzenia gospodarstw rolnych pewne wydatki o charakterze konsumpcyjnym mogą mieć również charakter inwestycyjny (np. kupno samochodu).

<table>
<tr><td rowspan="5">Dochód rolniczy</td><td rowspan="3">Dochód czysty</td><td>Procent</td><td rowspan="8">Dochód osobisty</td><td rowspan="5">Akumulacja</td><td rowspan="3">Przyrost środków obrotowych</td><td>Finansowany kredytem obrotowym</td></tr>
<tr><td>Renta</td><td>Finansowany ze środków własnych</td></tr>
<tr><td>Opłata pracy własnej</td><td>Opłata pracy własnej</td><td rowspan="2">Finansowane kredytem inwestycyjnym</td></tr>
<tr><td rowspan="4">Dochód spoza gospodarstwa</td><td>Dochody z pracy</td><td rowspan="3">Inwestycje</td></tr>
<tr><td>Inne, w tym kredyt bankowy</td><td rowspan="2">Spożycie</td><td>Naturalne</td><td>Naturalne</td></tr>
<tr><td>Świadczenia społeczne</td><td rowspan="2">Towarowe</td><td>Finansowane kredytem konsumpcyjnym</td></tr>
<tr><td>Finansowane ze środków własnych</td></tr>
</table>

Rys. 2. Miejsce kredytu w dochodach rolniczych
Źródło: Opracowanie własne na podstawie A. P. Wiatrak, *Dochody i akumulacja w gospodarce chłopskiej*, PAN IRWiR, Warszawa 1982.

Ponadto banki oferują również kredyty na budownictwo mieszkaniowe oraz zakup ziemi, które spełniają podobną funkcję w kształtowaniu dochodów rolniczych, aczkolwiek ich obecność wśród kredytów rolniczych udzielanych przez banki jest marginalna. Ze względu na to, iż kredyt konsumpcyjny nie wpływa na przyrost majątku produkcyjnego w gospodarstwie, nie będzie on brany pod uwagę w dalszej części pracy. Niemniej należy pamiętać, że wbrew deklaracjom we wnioskach kredytowych rolnicy mogą wykorzystać kredyt konsumpcyjny na cele produkcyjne.

Doświadczenia krajów Unii Europejskiej wskazują, że rolnictwo może stać się równorzędnym partnerem dla innych działów gospodarki. Będzie to jednak możliwe pod warunkiem stopniowej i długookresowej zmiany zasad udziału rolnictwa w ogólnym wzroście gospodarczym[14]. Wymaga to opracowania polityki gospodarczej państwa w tym zakresie. Pierwszym etapem tej polityki powinno być stworzenie odpowiednich instytucji ułatwiających przekształcenie struktur produkcji rolnej pod kątem integracji z Unią Europejską, w tym w szczególności wspierających kredytowanie rolnictwa i agrobiznesu. Etap drugi może być nazwany fazą uprzemysłowienia rolnictwa zmierzającą z czasem do coraz pełniejszego zintegrowania z gospodarką rynkową.

4. Pozostałe uwarunkowania zrównoważonego rozwoju w rolnictwie

Wprowadzenie zasady zrównoważonego rozwoju oznacza, że oprócz problemów związanych z dotychczasową działalnością gospodarstw rolnych (dotyczy to zwłaszcza niskich i niestabilnych dochodów) pojawił się nowy – ochrona i poprawa jakości środowiska rolnego. Można zatem wskazać trzy obszary ograniczeń:

1. Związane z postulatem stabilnej polityki państwa w stosunku do rolnictwa, w tym w zakresie stosunków pieniężno-kredytowych. Czynnik ten wiąże się z zagadnieniem polityzacji kredytowania rolnictwa. Jest to związane z:

- możliwością alokacji kredytu przez rząd ze względu na kontrolę jego podaży,
- stwarzaniem przez preferencyjne kredyty atrakcyjnego kanału transferu dochodów budżetowych,
- możliwością wyrażenia zgody przez rząd na niespłacanie kredytów, co może stać się dodatkowym transferem,
- wystąpieniem inflacji wzmacniającej powyższe dwa zjawiska,
- korzyściami z transferów, co może być na tyle atrakcyjne, by zachęcić rząd do roztoczenia patronatu nad beneficjentami polityki kredytowej i oczekiwaniem w zamian poparcia (klientelizm)[15].

Innymi słowy, doraźne cele o charakterze politycznym mogą uniemożliwiać wdrożenie konsekwentnej i długofalowej polityki gospodarczej państwa zmierzającej do rozwoju rolnictwa i sektora rolno-żywnościowego.

---

[14] A. Czyżewski, Makroekonomiczne zależności w procesie transformacji rolnictwa, [w:] *Gospodarcze problemy transformacji ustrojowej*, red. W. Balicki, Wyd. AE, Poznań 1994.

[15] J. Kulawik, *Ekonomia polityczna interwencjonizmu kredytowego w rolnictwie*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej" 1998/2–3.

2. Związane z oceną zdolności kredytowej gospodarstw rolnych. Ocena zdolności kredytowej to sprawdzenie, czy klient ma możliwość regulowania zobowiązań w stosunku do banku z tytułu uzyskanego kredytu. W sensie ekonomicznym bank będzie gromadził informacje dotyczące sytuacji majątkowej kredytobiorcy, a zwłaszcza posiadanego przez niego majątku, dochodów, stałych zobowiązań, innych zaciągniętych kredytów oraz zabezpieczenia kredytu. Brak stałych i stabilnych dochodów będzie w istotnym stopniu ograniczał możliwości rozwojowe gospodarstw rolnych, ponieważ bank, kierując się rachunkiem ekonomicznym, nie będzie udzielał kredytów o dużym ryzyku.

3. Związane z polityką ekologiczną w stosunku do rolnictwa. Realizacja celów polityki ekologicznej będzie wymagała poniesienia odpowiednich nakładów. Gospodarstwa rolne nie posiadające wystarczających środków na działalność bieżącą i inwestycje tym bardziej nie będą ponosić nakładów związanych z ochroną środowiska, które nie przyczyniają się bezpośrednio do wzrostu dochodów. Stąd realizacja założeń polityki ekologicznej państwa musi być skorelowana ze zmianami w strukturze gospodarki żywnościowej. W omawianym zakresie oznacza to konieczność finansowego wsparcia przez państwo kredytów inwestycyjnych o charakterze proekologicznym.

W świetle powyższych wywodów kredyt rolniczy jawi się jako podstawowe źródło wspierania dochodów rolniczych i jako taki warunkuje realizację zasady zrównoważonego rozwoju. Istniejąca w praktyce niewydolność dochodowa rolnictwa, uniemożliwiająca samodzielne osiąganie reprodukcji rozszerzonej, a będąca pochodną dyskryminującego mechanizmu rynkowego, uniemożliwia prowadzenie działalności inwestycyjnej i proekologicznej. Stąd wśród instrumentów państwa nieodzowny jest kredyt rolniczy dostosowany do potrzeb zrównoważonego rozwoju rolnictwa.

Literatura

Brundtland Commisssion, The World Commission on Environment and Development, 1987.

Czyżewski A., Makroekonomiczne zależności w procesie transformacji rolnictwa, [w:] *Gospodarcze problemy transformacji ustrojowej*, red. W. Balicki, Wyd. AE, Poznań 1994.

Niepewność i ryzyko w działalności przedsiębiorstwa rolniczego, red. Z. Dowgiałło, PAN, Warszawa 1992.

Duczkowska-Małysz K., Interwencjonizm państwowy a proces modernizacji wsi i rolnictwa, [w:] *Rozwój rolnictwa i agrobiznesu w skali krajowej i regionalnej. Sympozjum szkoleniowe*, Kiekrz 1994.

Gorzelak E., *Dochody ludności rolniczej w Polsce*, LSW, Warszawa 1990.

Kistowski M., Staszek W., *Poradnik do opracowania gminnego i powiatowego programu zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska*, Pomorski Urząd Wojewódzki, Wydział Ochrony Środowiska i Rolnictwa, Gdańsk 1999.

Kulawik J., *Ekonomia polityczna interwencjonizmu kredytowego w rolnictwie*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej" 1998/2–3.
Rozwój rolnictwa i agrobiznesu w skali krajowej i lokalnej, red. A. Czyżewski, ODR w Sielinku, Poznań 1995.
Szulce H., *Ekonomiczne instrumenty sterowania rynkiem żywnościowym*, LSW, Warszawa 1981.
Wiatrak A. P., *Dochody i akumulacja w gospodarce chłopskiej*, PAN IRWiR, Warszawa 1982.
Woś A., *Ekonomiczne narzędzia sterowania rolnictwem*, PWN, Warszawa 1985.
Wyszomirski T., *System finansowy w polskim rolnictwie*, PWEiL, Warszawa 1978.
Zegar J. S., *Dochody chłopskie. Stan – perspektywy – polityka*, IERiGŻ, Warszawa 1999.

TOMASZ KUJACZYŃSKI

INCOME AND CREDIT AS CONDITIONS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN AGRICULTURE

Summary

Agricultural credit is the basic source of agricultural income support and as such it determines implementation of the principle of sustainable growth. It is a part of income of residual character, depending on the volume of agricultural incomes. The existing inefficiency of incomes in agriculture, a barrier to independent achievement of extended reproduction and a derivative from a discriminating market mechanism, hinders investment and eco-friendly activities. Thus, agricultural credit adjusted to the needs of sustainable agricultural growth must be one of the instruments used by the state. A stable state policy as regards agriculture (including money-credit relations) free from political pressure would be required.

BIBLIOTEKA AE W Poznaniu